БОГДАН ЛЕПКИЙ.

ПОЧИНОК.

ЦЇНА 15 ЦНТ.

1917.
З друкарнї „Свободи“, 83 Grand Street,
Jersey City, N. J.

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

PETER POTICHNYJ

БОГДАН ЛЕПКИЙ.

ПОЧИНОК.

ЦІНА 15 ЦНТ.

1917.
З друкарні „Свободи“, 83 Grand Street,
Jersey City, N. J.

LIBRARY
MAR 3 0 2000
UNIVERSITY OF TORONTO

— Чи я до церкви не ходив, чи посту не постив, чи кого здоровля збавив, чи на маєтку скривдив — за щож Ти мене, Боже, так тяжко караєш?... Насіли ся вороги на мене і обігнати не годен. Так мене взяли, так мене здавили, як у ті кліщі. Забирай ся з власної хати, кидай рідне поле та іди, куди хочеш! А я таки не пійду! Продав бики, продав корову, продам остатний лах, а свого не дарую... А той адукат так колотить, а грошi все став; з коліна вилупи, а став. Або то йому спішно! Каже, що до другої „станції" пійшло — побачимо.

Так роздумуючи доплів ся до коршми.

— Куме Василю, а поступіть до нас! — крикнули на нього звідти.

— Спасибі і вибачні будьте. Часу не маю.

— Ми вам позичимо — відповіли веселі ґазди і як взяли, як взяли тай затягнули старого.

Поздоровкались, посадили між себе і стали питати — що нового?

— А щож би? — відповів Починок — біда тай годі.

— Біда тай годі — доповідали гуртом.

В коршмі було тихо. Люди звільна стягали ся та засідали лави. Пикали люльки і ждали розмови. Кождий рад був почути щось нового, а тут не йшло. Подеревіли язики. Лиш дим і запах горівки і звичайні зітханя виповнювали коршму.

— Щось нарід до „Брандзолії" тягне — почав Басістий.

— Кажуть, що Залипський хату продав, а Дмитраші за поле торгу добивають. Дурний народ.

Басістий славив ся бувалим чоловіком. Служив у війску, ходив в похід, сьвіта немало видів. Тепер осів на ґрунті, грав на басі і був першою головою в громаді; за всіх наймудрійший. Його натяк на „Бран-

дзолію" викликав загальну цікавість. Кождий питав, де тота „Брандзолія" і чи варта іти до ньої.

В ту хвилю висунув ся з алькиря Мошко, арендар, сухирлявий, двайцятьлітний жидок, муж жінці і батько дітям.

— А ти, пейсачу, чого? — зверещав на нього Басістий. — Хочеш нас підслухувати та до суду подати, так як тамтой.

— Що тамтой, то не я — виправдував ся жидок. Я своїх гостий вмію шанувати.

— Шануй рудого пса, нам твого пошанівку не треба. Налий пів кварти тай гайда в перини, чув?

— Ще мені не позакладало, Богу дякувати. Зараз, зараз.

Басістий почав саме викладати ґеоґрафію Бразилії, коли появила ся фляшка з горівкою і перервала виклад. Була то бутля з синого скла, так чиста як шиба у вікні літом, пять неділь від мух не мита.

Але вигляд її ніраз не впливає на апетит товариства.

Басістий вхопив, наляв чарку і вніс перший тоаст словами: „За ваше здоровле, Василю! Щоб ви здорові були і добре „поводженє" мали!

Як колишний вояк мішав чужі слова.

— Дай і вам Боже! — відповів Починок.

— Дай Господоньку милосерний! — додав паламар, що яко слуга церковний все і всюди був дуже побожний.

— Дай Боже! — відповіли гуртом.

Починкови зробило ся маркотно. Пригадав собі, що гроший не має — а тут як хочеш пити, то знай і платити. Тому і відпрошував ся, сказав, що не вживає і пити не буде. Та Басістий відповів, що він платить, а хто йому не ворог, той випє. Вихилив чарку Починок і пустив її по руках. Соромно було старому, що пє, коли люди ставлять, а сам поставити не годен. Запримітив тоє богач Кирикучка, неабиякий знавець людської душі, що з кождої потреби умів добути хосен — запримітив крючку і закинув на Починка. Підождавши на пригідну хвилю — зачав:

— Куме Василю! а ви ще маєте коні?

— Які?

— А тоті гніді. Добрі були, пів сяга дров брали.

— Не маю, — відповів Починок, а по хвили додав: Пощо мені коний? Я поля не обробляю. Бог знає, чиє воно буде, кому присудять. Такі нині часи настали. На сей рік може дам на спілку, або в наєм. — Вдавав, що не для наглої потреби, а з вирахованя попродав коні.

— Та воно так! — відповів Кирикучка, — як нема до чого, то не варт тримати. Коні коштують.

— А віз маєте?

— Або що? — спитав здивований Починок. Йому й на гадку не прийшло, що по конях лишив ся віз, несогірший.

— Бо менї воза треба. Час би лошата до роботи вчити. До міста далеко, стельмах часу не має, а ваш візок дуже легкий, надає ся менї. Не правте богато, то може куплю.

— Кум Василь не з тих, щоби правили — відозвав ся Масного Семко. — Ми у них з Горішним Пилипом корову купували, то знаємо.

— Так воно й є — підмащував паламар, ласий на могорич. — Кум Василь, дай їм Боженьку здоровячко, людяний чоловік. Ми недавно сина ховали, то знаємо.

Почав ся торг.

— Починок не подав відразу ціни. Він добре обчислив, що віз вартує. Пригадав собі, кілько лїт їздив, яке дерево, перейшов кождий кусник зелїза, кожду риховцю, мутерку, цьвяшок, не забув нової качки при дишли і льоника, найденого на рогачцї, що був дуже штудерно вкручений і обезпечений ланцушком, а потім додав два срібні на спуст і сказав:

— Так, щоби анї вас не кривдити, анї себе, най буде 24 ринських.

Кирикучка, що тепер дивив ся на нього пильно і немов слїдив його гадки, похилив голову до землї, якби що читав на долївцї. Він і собі оглянув в мисли Починків віз, не меньше докладно як сам Починок, пригадав, що там нове, а що старе, відчислив два срібних на спуст, а чотири з огляду на те, що Починок в потребі, і сказав:

— Дам 14.

Починок не пристав. Питав ся Кирикучки, чи він часом не жартує, звертав ся до його сумлїня, а вкінци заявив, що з торгу нїчого, бо він за 14 не дастъ.

Паламар і всї присутні тягнули до згоди, казали Кирикучцї най підступить, а Починкови, най спустить.

— Не варт — відповів богач.

— Не дам — заявив Починок.

Але слово по слові прийшло до згоди.

Най страчу — сказав Кирикучка — дам 18 і більше анї шустки. Жиде, давай пів кварти, могорич ставлю!

— І для мене також, — гукнув на жида Починок.

На вид цїлої лїтри горівки розвязали ся язики. В коршмі робило ся гамірно. Зїтхання мішали ся з розмовами, а крізь них добували ся як вистріли грізні клики обуреня і гнїву. Дістало ся тут і дякови за треби

і учителеви за кари і війтови за громадські гроші. Кождий викидав з свого серця те, що його найгірше давило і гризло. Починок мовчав. Його занадто привалило горе, занадто доскулила йому біда, щоби виїздити з нею перед людьми. Аж численні допити зневолили його до того.

— Нема правди на сьвіті тай нема — почав сумно. — Може для кого і є, а для мене нема. Вчепила ся мене біда як ріпях кожуха, а позбути ся анї суди Боже. І батько мій сидів на тій хатї і дїд, а я маю вступатись. О! не дочекають вони! Ніби тому, що, мовляв, хата в лїсї, а лїс панський, то і хата панська. А хто його знає, чий лїс? — Куди не пійди, всюди брехня та брехня, а правди не з'іскати. Чекай, хлопе та чекай і гроші давай — а що буде, як гроший не стане?

Підвів голову і дожидав відповіди.

Але не відповідав нїхто, лиш у „ванькірі" хропіла жидівка і жидівята, запорпані в бебехи і перини.

— Так воно, так — озвав ся по хвили Кирикучка — бідного хлопа хто не хоче кривдить і обдирає.

— Микає як горох при дорозї.

— Як здохле теля лупить.

— А він і хвостом не кивне.

— Лиш хвіст під себе і тїкає.

— Для чистого спокою, такий покірний і тихий.

— Від біди поли втинай і тїкай...

Так тягнуло ся без кінця і міри. Басїстий слухав, поки слухав, а потім злість його взяла, а горівка до голови лїзла і він розкричав ся на всю коршму.

— А тхорі! а трусі! а гороховяне віхтє! Йдїть до чорта в зуби, най вас на чотири вітри порозганяють, колисьте такі дурні та безрадні. Робіть місце Нїмцеви та Мазурови, босьте не варті тої сьвятої землї, бо постояти за неї не вмієте!...

Спочав на хвилю і вигукував дальше.

— Біда, біда!... то не дай ся бідї! Скинь її з себе та смали, гати на смерть! А ти як тхір, береш хвіст під себе тай тїкаєш. Тьфу!... Але добре вам так. Сьвіта проглянете, розуму набудете, а то дурні та темні як чопи.

Говорив, як проповідь на відпустї, аж піт з чола капав. Потім відсапнув, видихав ся, а звертаючись до Починка радив:

— Я на вашім місци, Василю, не дарував би свого.

— А хибаж я дарую? Адуката плачу, ніг не шкодую. З жінкою пекло маю. Щож я більше можу? З панами бити ся не буду.

— Ніхто вам і не каже. Мають вони на вас способи, маєте і ви на них.

— Таже маю — потакнув Починок.

— Ну, які? — поспитав в гніві Басїстий.

— Або я знаю які, але як кажете, що я маю, то маю.

— Так воно і є — одобрухав ся Басїстий. — Як кажу, що маєте, то маєте. На всьо є способи, лиш голову треба мати на карку, бо буде біда. Адукатови не вірте, щось він, видно діло, крутить. І з тої другої „станції" нічого не буде, ґарнець горівки ставлю. От хочуть з бідного хлопа остатний ґрейцар вилупити тай тілько. Ой не ту вам, куме Василю, справедливости шукати, не тут...

Крутив головою і палицею водив по підлозї.

— А деж? — поспитав Починок.

— А деж? — загули цїкаві ґазди.

— Де? — У найяснїйшого монарха.

В коршмі зробило ся тихо. Була то так незвичайна рада, що всї помовкли з дива.

— Кум Басїстий — дай їм Боженьку здоровячко — почав паламар — всяку прахтику знають, вони бувалий чоловік.

— Бувалий, не бувалий, а все таки дещо трохи видів і як той хробак в хронї не сидів. Так кажу вам, як я в бурґу на вартї стояв, то я всячини надивив ся. Там вам ідуть як по сьвячену воду. Наші не так, бо дурні, але ті Німчиска, що то як малпи в менажерії, то йдуть та йдуть, аж двері не замикають ся. І кождий з них свого „рехту" доступить.

— Не-вже?

— Кажу-ж вам! Ще потім і панам біда, що кривди захотїли.

— Ото раз „цуд!"

— Добре їм так, най не дурять бідного христіянина.

Дивованям не було кінця. Басїстий ріс в очах цїлого товариства як на дріжджах.

Розпирав коршму, гнав в гору, а його тїнь виходила далеко з села, в широкий сьвіт.

Починок дивив ся в його лице як в пророка.

— Бодай-же ви здорові були — дякував зі щирого серця, — а то прийшлоб ся бідному чоловікови попід чужими плотами загибати.

— Най вам Пан Біг заплатить, — докинув побожний паламар — христіянський вчинок зробилисьте.

— Нема за що — відповів Басістий — дав Бог розум, треба і другому вдїлити.

— Та воно так, — як відгук, повторяв побожний паламар. — Як Пан Біг милосерний дав, то треба другому вдїлити.

Горівка на хвилю перестала кружляти, гамір втих. Видно було, що рішала ся поважна справа.

Лиш вітер шумів і жидівка з жидівятами хропіла.

— Треба-б до дому — почав Кирикучка; кумови Василеви далеко, аж під лїс.

Богач своє дїло скінчив, а справа бідного Починка обходила його так, як пса пята нога. Але Басістий не пустив його.

— От сидїть тай радьте. Така компанія не зараз збереть ся.

— Що чесна, то згода, але радити не буду, бо як ви не порадите, то нїхто не порадить.

— Своя річ, але все таки більше голов, більше розуму.

І потягнула ся нарада на дальше, поки горівка з фляшки булькотїла. Врадили, що Починок має завтра при неділї до Басістого прийти; а як він його не навчить, то нїхто не навчить — а за сим і розійшли ся.

Сонний жид замкнув за ними двері і проклинав ґоїв, що при одній нужденній квартї сидять до півночи і висьвічують нафту.

* * *

Починкови подорож до Відня заїхала в голову, як фіра сїна. Він о нїчім більше не думав. Зараз на другий день по нарадї в коршмі пійшов до Басістого і з ним перебалакав на сю тему цїлїське пополудне.

Басістий обставав при своїм, що то однїсїнький ратунок, що адвокат його обдурює, а пани за панами тягнуть. Він докладно поучив Починка, як і куди їхати до Відня і казав, що найблизше буде на Плїхів, Розгадів і Вороняки до Золочева, з Золочева „айзенбаном" до Львова; а зі Львова до Відня то вже проста дорога. У Відни буде йому трохи маркотно, але і там добрі люди найдуть ся та покажуть дорогу до Бурґу. В найгіршім случаю на поліцію, а там йому кривди не зроблять.

Починок так, якби вже був у Відни.

— Або що? — потїшав себе. Чоловік на ярмарку чи на відпустї не пропаде, не згубить ся, що кілько людий, а не то в містї. Коби лише гроші. Але ті гроші, ті гроші! Звідки їх взяти? Басістий казав, що чотири десятки не завадять, а без трох нема що пускати ся в дорогу. А тут у нього всего пятка і кілька шісток в кишени. Решту тра розкрутити. Крутив він, як міг. Відібрав від Кирикучки за віз, продав йому плуг і

колїсницю, а Басїстому наняв на рік що найлучший кусник поля. Басїстий показав ся при тій нагоді для нього справдїшним приятелем. Заплатив на непевне. Бо ануж Починок не виграє, то тоді відберуть від нього поле, а вісїм срібних пропало. Басїстий справді мав не зле серце, а передівсїм йому хотїло ся поставити на своїм і післати Починка до Відня.

Счисливши всї ті гроші, мав Починок три десятки ще й з горою. Він обережно сховав, забрав письма, де які йно в хатї були, взяв два бохонцї хлїба, чіснику і плесканку сира, пару чистого „шматя" і пустив ся в дорогу. Сказав, що їде до Золочева, до адуката, що дуже добре право знає і що за два-три дни верне. Починчиха зразу не пускала, вигадувала всячину і прийшла до пересьвіду, що старий мабуть з розуму зійшов. Хотїла його всякими способами задержати дома, але він обставав при своїм кажучи, що дурної баби не послухає і пійде.

На тоє вона відповіла:

— Йди, йди до дїдька в зуби! Баба твого слуханя не потребує; не слухавєсь з ранка, не будеш до останка. Вже таке на тебе зайшло.

— Говори своє — відворкнув Починок і вийшов з хати.

Сонце щойно вставало. На сьвітї не було ні дня ні ночи. В садї, в лїсї, за хатою, над будинками висїли ще останки нічної тїни, віяло холодом ночи, але на подвірю та за ворітьми на дорозї розливала ся ясність денна. Над долиною при річцї стояла мрака сива і такасама мрака піднїмала ся легонько, немов нерадо, зпонад цїлого лїса.

Починок заложив чоботи на палицю, палицю взяв на плечі, попідкочував штани, щоби не заросити і гайда в дорогу — до Відня.

Якась нова надія додавала йому охоти і сили. Немов помолодїв і подужав. Не один парібок не зрівнав би ся тепер з ним в походї. Йшов скоро, придержуючи ся маршрути Басїстого. Не спочивав майже нігде. Раз лишень щось йому влїзло в ногу, то мусїв сїсти і витягнути заваду. При тій нагоді вкроїв собі хлїба, обірвав головку чіснику і зїв два зубцї. Решту вкинув назад до торбини. Сира не кушав. Ховав на пізнійше. Якось не йде їсти чісник тамки, у Відни, бо з рота чути, але на дорозї то можна. На полудне зайшов до Золочева. По дорозї оглянув кримінал, не міг надивувати ся, що в такім палацу, в городї мешкають злодїї і пійшов дальше.

— Коби хоч здибати тую колїю, та щоби мене забрала — думав старий і непокоїв ся, що колїї якось не було. На щастє побачив якогось селянина, що ішов поперед нього. Дігнав його і каже:

— Слава Богу!

— Слава на віки!

— А де ту тая колія?!

Ґазда подивив ся на нього, виняв люльку з рота і став.

— А ви звідки? — питає по хвили.

— З Рехтина — каже Починок.

— То десь далеко? — питає дальше ґазда.

— Таже далеко — відповідає Починок.

— Буде зо три милї.

— Може і буде. Хто там його міряв.

— Гм — каже ґазда і задумав ся.

— А в вас який єґомость? — питає по хвили, уступаючи ся перед надїзджаючою фірою саме тілько з дороги, що колесо лиш пересунуло ся коло йо[illegible] ноги.

— Який єґомость? Старенький. Слабує зчаста. Правити не годен.

— А як пише ся?

— Або я знаю. Я його по імени не кликав нїколи та не знаю, як йому. Ксьондз тай ксьондз.

— А граду у вас не було?

— Славити Бога, не було.

— А в нас вам такий прав, як волоскі горіхи. Геть витовк збіже. Кара божа. Але ви за колію питали. Ще час. — Тут він подивив ся на небо. — Встигнемо. Я також до колії, пійдемо разом. Ви далеко?

— До Відня.

— До Відня? — повторив моцно здивований ґазда. — А ви чого до Відня? Чи не до Найяснїйшого Пана?

— Таже так.

— Десь певно за поле?

— Таж за поле.

— Шкода вашої роботи.

— Чому шкода?

— Бо не пустять.

— Як то не пустять? Басїстий казав, що пустять.

— А я вам кажу, що не пустять.

Починок подивив ся на нього так, як би казав — о! що ти знаєш?

— А ви з ким за поле?

— З двором.

— З двором — потакнув ґазда і випитував ся дальше як адвокат.

— А він вас, чи ви його?

— Двір мене.

— Ага. Двір вас. То шкода вашої роботи. У нас такесаме було кілька літ тому і не пустили. От вернітъ ся. Я вам кажу.

Починок не віповів нічого, а в думці погадав собі: — Говори своє. — Але по хвили став йому розповідати все, як було. Зачав від ловів, як то його покійного сина зранили і оповідав, доки не дійшли до двірця. Саме на сходах перестав, дотягнувши історію до сходів, то є, то тої хвилї, як вони тепер йдуть.

— Господи! Щоби тая колія! — зітхав Починок — щоби не зістатись!

Тимчасом ґазда збирав ся по білєти.

— Заплатїть там за мене. Кажіть, що то для Починка, може спустять. До Відня їде, до монарха, шукати права.

— Ну — ну — відповів підсьміхаючись ґазда і посунув до каси. Може за чвертъ години виліз з двома білєтами для себе і для Починка. Для себе до Львова, для Починка аж до саміського Відня.

Починок взяв карту в руки і дивував ся дуже, що тілько коштує, а така мала. І як то йому за такий паперець їхати аж до Відня. Він вірити не міг і не попускав ся ґазди, боячись, чи не яка нечиста справа. Але показало ся, що ні... За хвилю задудніло, загреміло, засвистало, запищало і люди рушили до дверий почекальні. Рушив з ними і Починок, тримаючись свого проводиря, ґазди. В дверях взяв від них карти якийсь пан, котрого Починок назвав комісаром, подивив ся, клямцнув зелїзом і віддав назад.

— Видно, що добра — погадав собі Починок і в дусї благословив рехтельного ґазду. Вийшов на перон і вивалив очи. Мало не крикнув. Перед ним стояла велика машина, богато більша ніж в дворі, що молотить збіже.

— Матінко Божа — каже Починок. — Се якесь несамовите. І як тут нам їхати?

— Їдуть другі, поїдемо і ми — відповів ґазда і попровадив старого здовж возів.

— А якого тут народу — говорив Починок .— І пани і жиди і ксьондзи; всьо разом.

— От не говоріть — відповів ґазда, — бо лишите ся.

— Падоньку мій — крикнув Починок драпаючись по сходах до ваґону.

Увійшов, поклонив ся на два боки і покірно став при дверях.

— Ходіть тут — кликав його товариш — не заваджайте. Сїдайте коло мене.

Починок послухав, але сїдати не хотїв. Став собі недалеко вікна і дивив ся, як люди все йшли і лїзли по сходах до возів.

— Не знати, чого вони так пхають ся? — турбував ся Починок. — Як буде тяжко, то не потягне.

Цїлу дорогу не міг надивуватись, то селам, що видно було з вікон, то полям на иншу моду обробленим, то людям в инших одежах як в Рехтинї.

У Львові попращав свого проводиря, подякував йому за лавку і як сїв на однім місци, то не рухав ся аж до Морави. Сидїв як скаменїлий. Подорожні не могли надивувати ся його терпеливости. Якийсь молодик запримітив, що з того старого дїда був би добрий статист, якась панї мало не дістала спазмів, як побачила його, а всї разом сказали, що у нього брак вродженої інтелїґенції, коли він годен так бездушно сидїти і так отупіло дивитись перед себе.

— Зовсїм, як дикий — запримітив якийсь комівояже. — В його лици не видко жадної ідеї.

Тимчасом в голові Починка аж роїло ся від ріжних гадок. А всї рони сходили ся коло рідної хати. Як пчоли коло улия, лїтали коло тої бідної похиленої хатини, коло тої старої жінки, що і посварить і полає, але в серцю жичить йому добре, коло доньки бідної, що як тая квітка на глухім зрубі виросла дико і сьвіта божого не знає: а не дай Боже смерти на нього, пійде людям на поталу; і коло тої ниви, що хоч не родить від кількох лїт, а все таки мила для нього, бо його, бо своя, зрошена потом батьків, згноєна їх тїлом та кровю. І тую ниву, тую хату, все тото він мав би віддати в чужі руки? Нї! нїколи!

Приложив лице до шиби, щоби нїхто не бачив як плаче. Довго, довго пересидїв, роздумуючи о своїм Рехтинї, о жінцї та о донцї небозї; о батьківщинї нещасливій та о ворозї, що серця не має відбирати її від нього.

Чи йому за мало маєтків, захланний такий, що видер би другому зпід серця, змилуваня жадного не має, вчіпив ся його і їсть, їсть та ссе до послїдної каплї крови. Де який ґрейцар був, пійшов. Обора опустїла, по стодолї вітер гуляє, в хатї біда і голод щирять свої погані зуби зі всїх кутів. Чи мало йому того? Ще лиш тих шмат кілька на вихуджених хребтах і душа в тїлї; чи і то видерти хоче?

— Нї, не дам, не дам — шептав Починок, затискаючи старі, але здорові зуби.

— Не дам!... схилив голову сиву і задрімав. А поїзд летїв як стрїла і минав милї за милями скоро і все дальше та дальше відвозив бідно-

го галицького хлопа, що в незнанім краю їхав шукати справедливости для себе. І здавало ся йому в снї, що його якась дивна небесна сила пірвала за собою і несе його, покривдженого, бідного, безборонного хлопа перед престол справедливости божої. Хто ти такий? — питає Господь. — Я, Василь Починок з Рехтина, прийшов просити божої ласки, бо менї хотять поле відобрати. — Знаю — каже Пан Біг — знаю і не дам тобі кривди зробити. Робили твої батьки на тім полї, будуть і твої дїти робити. Вертай в спокою до хати... І лице його під вражінєм таких мрій прибрало вид лагідний і покірний, вдоволений і певний себе; певний побіди правди над ложию, справедливости над кривдою. І було тоді в цїлій появі того безборонного старця щось дивного, щось незвичайного, щось не зі сьвіта того. То лице зблїднїле, ті очи, що глубоко в голову вліэли, то чоло, що мислило та нїчого на свою оборону крім ласки божої видумати не могло, вкінци і волосє довге а сиве і сукмана хлопська і костур подорожний і торбина з хлїбом та сиром, все воно склало ся на такий образ, що мусїв звернути на себе увагу всякого мислячого чоловіка. Та чи відкрив би, чи відгадав би найбільший навіть мудрець ті гадки в голові старечій? Чи відгадав би в нїм найлучший знавець-фізіогноміст героя страшної драми, що почала ся в першім актї посеред лїсів-закутин, а тепер зближаючи ся до кінця, переносила ся до кінця, переносила ся до наддунайської столицї?...

А колїя гонить і гонить, аж в голові вертить ся. — Куди вона жене? — питаєть ся зі страхом Починок. Але як глянув на клунок подорожний і на палицю і на нову куртину, то пригадав собі все, перехрестив ся, змовив молитву, посилаючи крізь вікно свої гадки і просьби до Бога, там під церкву в Рехтинї, де по його привичцї властиво перебував Господь, і — поснїдав. Відтак випростував ноги, встав, витягнув руки, почув, що хребет міцно болить і сїв на давне місце. Коло полудня йому зробило ся тужно. Тужно за своїм лїсом, за домом, за своїми людьми. Може перший раз в житю почув він, що то любов вітчини і туга за нею. А що буде, як він не верне? Хто знає, куди його отся нечиста сила несе? Хто його знає? Він питав людий, але його нїхто не розумів. Лиш раменами здвигали і говорили до себе: „Der dumme Bauer!" І так тужно тоді робило ся Починкови і так лячно, що мало з ума не зійшов. Якби не віра в Бога та в якусь преціиь справедливість людську, то хто знає, чи був би не вискочив з вікна і не втїкав назад.

Цїлий день такої туги, відтак ніч з головою на деревляних стїнах ваґону, з роєм думок, з дожиданєм ранка, а вкінци і ранок повільний, мрачний, осінний. По обох сторонах поїзду лежала біла як молоко мра-

ка і не давала оглянути околиці. Коло 7. години мрака тая рідла: зразу при самій земли, відтак щораз то висше і висше, аж вкінци підняла ся зовсім і відслонила перед собою велику панораму Відня. В возї вчинив ся гамір. Деякі скидали подорожні одяги, а вбирали сьвяточні, деякі з незвичайним поспіхом, що лиш збудивши ся зі сну, збирали клунки і клуночки, деякі з анґлійською холоднокровностю спали собі дальше, а коли їх хто будив, відповідали: "Noch Zeit!" Богато подорожних повтикало голови в вікна і дивили ся пильно. Від вікна раз враз доходили слова: „Wunderschoen, praechtig, kolossal, imposant!"

Починок не розумів того. Але мимохіть прийшло йому на гадку, чи то не Відень. Він підняв ся з місця і понад голови других глядів крізь вікно. Перед ним було велике поле, покрите чорним димом. З диму того виринали високі комини фабрик, то шпилї веж, то чорні туловища великанських будівель. Посеред того моря мраки, домів, веж, хрестів і коминів піднимав ся шпиль церкви св. Стефана, як велит, що стоїть на сторожи міста. На його вершках і вершочках блищало золото раніш-ного сонця.

Починок розплющив очи і дивив ся. Чогось подібного він не видів ніколи. Всї гадки зіпхали ся йому до очий, а виразом його здивования було глубоке зітхане, що добувало ся з грудий і звернуло на себе увагу всїх подорожних. Вони глянули на Починка і засьміяли ся сердечно.

— Schau, schau! — шептали одні другим, тикаючи пальцем на хлопа.

А поїзд гонив чимраз скорше і гудів щораз сильнїйше. Його сапане мішало ся з далеким, глухим шумом міста, а свист, проймаючий свист, перетинав воздух і колов уши. Поїзд віхав на великий міст. Зелїзні луки густо вязали ся і мов ряд велитів держали ся за руки. Перший з них зарив ся глубоко в беріг, останний також, инші опирали ся їм на плечах і немов висїли в повітрю понад синими филями Дунаю. Подорожні раз враз брали свої голови на бік, бо здавало ся, що вдарять ними о стовп. Починок стояв тихо і заглядав понад голови других в вікна. Він сам не знав, на що дивити ся; чи на міст, чи на воду, чи на місто. Очи його скоро перекидали ся з одного предмету на другий. О чім думав, не знати. Мабуть о нїчім. Навіть о рідним Рехтині забув в тій хвили.

А поїзд тим часом все близше та близше доїзджав до наддунайської столиці. От фабрики з коминами як нагі пні великанських смерек, з котрих чорний дим як проклони йшов до неба. От робітники фабричні,

чорні, з позасукованими рукавами, з жилами як посторонки, вештають ся, кричать, біжать, рухають ся як автомати. От магазини великі, чорні, безобразні, от сітка цїла шин, місто ваґонів і поїзд поважно, як великий змій, вточуєть ся на Нордбанський дворець. В ваґоні робить ся вереск. Судний день. Одні других кличуть, накликують ся, здіймають поспішно клуночки, кричать через вікно, як би їх хто різав і одні наперед других пхають ся до дверий. Починок жде на своїм місци і за послїдним Нїмчиском вилазить і собі з ваґону. На пероні звертає сейчас загальну увагу. Цїкаві Нїмчики стають і роздумують над тим, якої він народности. Тут доперва виходять на яв нїмецькі спосібности етноґрафічні. Один якийсь панок вважає Починка мешканцем північної Норвеґії, другий башибожуком. Доперва третий знавець кінчає тую квестію одним словом: „Кравот!" Починок не знає о тім. Його зовсім запаморочив той крик пасажирів, пакерів, кельнерів, кондукторів, дзвінків, свистів, сиґналів. Не знає, де він, що зним є, а тим більше, що буде. Филя живих тїл людських обхоплює його і заносить до дверий почекальні I. кляси; звідтам видтручує його портїєр і він попадає в двері реставранту II. кляси, звідки знов його виганяють і випихають перед двері туалєти. З туалєти якась червона жінка як чарівниця з вереском пекольної відьми проганяє його і він вкінци попадає в браму, котра веде до галь ревізійних. Тут його подають собі з рук до рук поліцаї та акцизники, питають, звідки він і чого хоче, а коли не можуть видобути з нього розумного слова, випроваджують бідного, перестрашеного хлопа на двір. Тут доперва дієть ся „цуд". Якийсь панок, вбраний зовсїм по панськи, ще красше як писар з Баранівки, прискакує до нього і кричить:

— Як ся маєте, Іване!

Як би хто був сказав Починкови, що його вибрали війтом, він меньше був би здивував ся, як в тій хвили. Мало торбини не пустив з рук. Господи, та се людська мова!

— Іване, ви мене не пізнаєте? — каже панок, хапаючи Починка за руку.

— Нї, не пізнав, — відповів вистрашений Починок. — ви мене звідки знаєте?

— А хтож би такого ґазди не знав — каже панок. Таже вас всюди знають. Я вас на ярмарках видів, Іване.

— Я не Іван, а Василь Починок — поправляє старий, радий, що здибав чоловіка, з котрим порозуміти ся може.

— Бодайже мене, а я забув. Так, так, ви Василь Починок зпід Львова.

— З Рехтина коло Поморян — поправляє Починок.

— Ну-ну, з Рехтина, абож воно не під Львовом той Рехтин? Алеж що ми тут стоїмо, ходіть зі мною, Василю!

Починок не надумуєть ся, іде.

— Ви до найяснійшого монарха — каже панок і Василь з великого дива не знає, що відповісти.

— А ви-ж звідки знаєте? — питає здивований і стає.

— Я би не знав. Та тут всьо знають. Не бійте ся, газдо, тут вам не дадуть кривди зробити! — говорив панок. — Німці добрі люди. До них лекше приступити, як до наших панів. Ви добре зробили, що приїхали тутки. Я вже вам у всім допоможу. Звичайно, знаєте, свій чоловік — чому би не помочи? Боже, кому то я не помагав! Кождого відпроваджую, кождому пишу, бо тут знаєте, все по німецьки, а наш чоловік невчений і по руськи не напише, не то по німецьки. Ви і не знаєте, який я радий, коли побачу свого чоловіка, краяна. На мене воно так, якби з иншого сьвіта вітром подуло. На гадку стають рідні сторони, рідне село, рідні люди і так мені жалісно робить ся на душі, що я не тілько порадив би, але і сорочку здійняв би з себе і поділив би ся з вами.

Починок глянув і стуманів до останка. Чисто Пан Біг післав йому ангела-хранителя, тай годі.

Тимчасом дійшли вони до якоїсь великої площі, з котрої на всі сторони розбігали ся улиці як промінї зьвізди! По самій середині стояло щось дивне з каміня. Якась ніби фіґура, але хреста не було. Якісь люди, змиї, всяка всячина, як живе, а лиш закляте так, що з місця рушити ся не може. Починок подивив ся та лиш зітхнув.

— То Пратерштерн, ми тут почекаємо, надіде віз та забере нас до дому — сказав панок.

Стали біля тої фіґури та дожидали фіри. А тут тимчасом таких возів, таких повозів, що крий го сила божа. Аж в голові роїть ся, аж в очах потемніло. Починок сам не знав, що з ним сталось, де він є, що його тут занесло, що він тут робить? Йому навіть на гадку не приходило, що то може сон а не ява. А може то не він, не Починок? Але де там! Глянув на себе — та сама куртина, що на ню стара вовну пряла, а кулявий Стецько шив через дві доби та вишивав червоною та зеленою заполочию, ті самі чоботи, що лишили ся по покійнім сині; так видно, що то він сам, Починок.

Не знаючи, що казати, став та дивив ся без памяти перед себе, не думаючи о нїчім.

— Ходїть, ґаздо, ходїть скоро — то наш віз! — сїпнув його за руку панок-опікун та потягнув за собою до трамваю. Вилїзли перед якимсь великим домом. По сходах, по сходах видрапались десь дуже високо, мабуть до четвертих вікон і ввійшли до невеличкої хати. В хатї ударив їх запах цибулї і риби. Якась жінка пузата вийшла їм на зустріч. Лиш глянула на них і зрозуміла всьо. Починок хотїв їй цїлувати в руку, але вона не позволила і впровадила їх до кімнати. Сейчас постирала запаскою крісло і просила гостя сїдати. Починок її не розумів, бо шварґотїла по нїмецьки, так як жиди в містї, але сїв помимо того, бо дуже його ноги болїли.

— То моя жінка — пояснював панок — вона дуже любить моїх гостий. Вона нам зараз подасть щось їсти, бо ви певно дуже голодні.

— Не треба, не треба — відпрошував ся старенький. — Я ще маю трохи хлїба та сира, то буде з мене. По що заходити ся для хлопа.

— Що хлопа, що то значить хлопа? Пан Біг позволить, ваша правда буде горою. А тоді ви пан, не хлоп. І лїс ваш, і поле ваше, і кошти вам повернуть. Все те, що ви видали, як їхали до Відня, то хто гадаєте покриє? Скарб, скарб, ґаздо, сипне пару соток, кобим так здоров, що пару.

Починкови на таку ворожбу аж очи засьвітились.

— Ой дав би Пан Біг, — сказав зітхаючи; кілько воно мене коштує, то страх!

І хотїв зрахувати всї кошти від самого початку процесу, вчисляючи марки, штемплї, дарунки писарям, оплати возьним, гонорар адвокатови, не поминаючи відшкодованя за чоботи, котрі за час процесу давав два рази золювати, а тепер вони лежать непридатні. Добре, що по синї остали ся нові шкапові. Все хотїв Починок счислювати як найточнїйше при помочи памяти і пальцїв, але панок, мабуть передвиджуючи, що тут заносить ся на довгі аритметичні вправи, перервав йому нагло, повертаючи бесїду в инший бік.

— Добре, щосьте приїхали до Відня. Там вас були би скривдили, а ще лучше щосьте мене здибали. Тут все по нїмецьки. Без мене булибисьте собі ради не дали. Дякуйте Богу, щосьте натрафили на мене. Я сам нинї мислю собі: вийду на дворець; щось нїби мене тягнуло. Приходжу, дивлю ся, поїзд стоїть, аж тут і ви, а в мене якби дух вступив. Кажу вам, якби з иншого сьвіта вітер повіяв. Ох, як то прикро за своїми людьми,

як прикро, ви того не знаєте і дай вам Боже, щобисьте не знали! Дай вам Боже!

Тут сердечному панкови знов зібрало ся на жалощі і він став підтягати носом, та на щастє жінка внесла страву і всї забрали ся до їди.

Поснїдавши, положили Починка спати на великій цератовій канапі. Хлописко випрошував ся, як міг, але не помогло. Його звалили на силу, повикидали дїтий до кухнї, поприслонювали вікна та ще пожелали доброго сну. Але Починкови і желати не треба. Він був так змучений, що як лиш почув під собою мягкий ґрунт, заснув і захропів правдивим галицьким храпанєм, котре передівсїм дуже інтриґувало малих жидинят. Вони пильно слухали під дверми того цїкавого концерту, що його безпечно чути було з четвертого поверха до сутерин, де мешкав сторож дому.

Було вже добре зполудня, як його розбудили. В першій хвилї не міг зрозуміти, де є. Особливо канапа на пружинах дивувала його не мало. А вжеж, як виглянув через вікно і побачив цїле море дахів, веж, коминів, зпід котрих щось гуділо, шуміло, бурилось, кипіло, то аж дрощі перейшли йому по тїлї. І знов тота туга, що найшла була на нього в зелїзниці, вернула, але тепер вона не була така страшна, бо всеж таки він був у хатї чоловіка, котрий його розумів і опікував ся ним сердечно. Справдї, опіка сердечна не покидала Починка ні на хвилю. Його накормили, положили спати, знов накормили і казали іти до бурґу.

— Ми перше пійдем до канцелярії і напишемо поданє, то аж так пустять вас на послуханє — казав панок.

— Та вжеж, що так — говорив Починок з повним довірєм, здаючись на нього. — А що таке поданє коштує?

— Ет дурниця. Кілька ґульденів. Може десятка.

Починкови зробило ся трохи маркотно, коли почув, що треба дати десятку, але сейчас поміркував собі, що воно варто. За тоє відбере кошти. Оживлений тою надїєю, вийшов з опікуном на місто. Як дитина мало що не держав ся його за поли. Рух великого міста зовсїм ошоломив його і зробив немічним та безрадним. І таким він справдї був. Бо яку-ж силу міг мати тут хлоп галицький з кільканайцятьма золотими в кишенї? Якуж раду міг собі дати, не знаючи і не розуміючи людий? Безрадний був як птах зпід иншого неба, безсильний як листок, що його вітер відірвав від рідної гильки та заніс далеко сьвітами, щоби кинути людям під ноги. Чув тоє Починок і держав ся свого опікуна як одинокої дошки спасеня. З жидівської частини міста вони вийшли на

велику улицю, панську. І довга-ж вона була, страх як довга! Кінця навіть не видно, а широка така, що повозів кілька поруч себе їде і минають ся свобідно і один другого не зачепить і не потрутить. Алеж бо і повози там були, повози! Аж вилискують ся до сонця, а коні як кати, гонять тай гонять. По обох боках улиці дерева саджені рядами. Що правда, не такі розкішні, як у нього в лїсї, але зате прості як сьвічки і чепурні, як тоті пани, що в їх тїни походжають.

А вжеж про каменицї і палати не згадуй. Починок кромі двора в Рехтинї та жидівських дімків в Поморянах нїчого більше не видів. Пишні каменицї з богатими склепами і величаві палати були для нього чимсь непонятним.

Не міг зрозуміти, як такі хати будують і як в них мешкають.

— Гей, зимно там десь в серединї, як зимно! Такі великі вікна. А дров десь іде що не міра. А за дрова тут трудно. Нїгде лїса не видно анї крихти. Лиш тоті садки серед міста та дерева по улицях. Але що то? На тілько домів то на раз запалити не булоб.

— В тій хвилї прийшла йому на гадку його хата посеред лїса. Як там добре, як там привітно. Тепленько і тихенько як у раю. А ще як загатою обложиш, то вже так тепло, як в кожусї.

На згадку загати він став, підвів голову і глянув високо аж на дах якоїсь височезної каменицї. Мало не впав. Голова закрутила ся. Мусїв пристанути і відпочати.

— Ви чого так дивите ся? — запитав панок Починка — що міркуєте?

— Нїчого, от так собі.

— А преціньщо?

— Та нїчо. Дивлю ся та не може менї в голові помістити ся, як вони тут загату ставлють.

Панок засьміяв ся сердечно.

— Бодай би вас! Та де тут хто видів загату. Тут і так тепло.

— І так тепло, кажете — відповів засоромлений Починок і пійшли до дому, де на вікнах за величезними шибами стояли гроші.

— Тут їх роблять певно — погадав собі, але питати панка не хотїв лиш подивив ся на нього і чекав, чи сам він не скаже, бо панок нераз поясняв йому всяку всячину.

— Дивно вам, що тілько гроший? — запитав панок.

— Таже дивно.

— Ми тут пійдемо. Канцелярія.

— Ка-анцелярія, — повторив Починок з дивом і трівогою.

— Пійдемо і тут нам видатуть письмо до бурґу.

— Може йдіть ви самі?

— Е ні пійдемо разом. Я за вас все буду казати, але і вам треба бути конечно.

— Га, як треба, то треба.

Панок справді говорив все, а Починок стояв покірно біля дверий. Панок казав дати на письмо 14 срібних. Починок розвинув тремтючими руками шматину зза пазухи і дав. Панок за тоє дістав якийсь папір, на котрім була всяка всячина повписувана і показав його Починкови. Починок подивив ся і зітхнув. Панок сховав папір і вийшов. Починок пійшов за ним. Він аж тряс ся зі страху і з дива. Так. У нього є письмо до бурґу. Значить, він буде там і розповість всю кривду. Всьо розповість по правді. Якась горячка обхопила його. Мало не плакав зі зворушеня... За хвилю він там буде...

— Ходіть скорше — наглив панок.

— Куди? Просто тамки?

— Таже таки. Ходіть же!

Починкови серце молотом било... За хвилю він там буде...

— То тут — сказав панок, впроваджуючи його на подвірє першої лучшої каменицї.

Тут? Ой падоньку мій!

— Не падькайте. Виймайте грошї.

— Та які грошї?

— Такі, що треба. Треба за вступ заплатити. Правда, що всюди платите: і в ксьондза і в нотаріюша і в гадуката, а тут хотїлибисьте так за даремно.

— А як на дорогу не стане?

— Байка дорога, вам звернуть кошти. Давайте тут!

Старий розвязав платок зубами. Панок глянув — гроший було мало.

— Та з тим ви до Відня їхали, га? — закричав злісно. — Не встид вам було?

— Не мав більше, паноньку. Зіправди, що не мав. Як тоє, то пожичте. Віддам з процентом. Як лиш виграю, то віддам.

— А кількож ви там маєте?

Починок рахував.

— Десять без двох і без штирох новеньких.

— То значить сїм срібних і 96 нових, так?

— Так, так. Сїм цїлих, девять шусток і знов шість нових.

— Давайте-ж тут тих сім. Решту я сам додам. І зачекайте!

— Ах падоньку милосерний! Бодайже вам Пан Біг додав на щастю та на здоровлю та на діточках ваших, що ви мене поратували, що ви мені пропасти не дали, бодайже вам... і старий хотів панка цілувати в руку. Але панок вирвав руку і сказав гордо:

— Не треба, зачекайте!

Починок ждав, ждав так пильно, як лишень галицький хлоп уміє ждати. Тото дожиданє перейшло в кров нашого хлопа. Цілими годинами він жде при дверях суду, годинами вистоює в передпокою адвоката, на коритарах староства і в сінях ради повітової. До штайрамту принесе гроші за податок і жде. До склепу прийде купувати соли або нафти і жде. Працює гірко, жиє як худоба, тягне покірно ярмо і жде. Чого?

Підпер Починок мур як кариятида і ждав. Минали його пани і панї, дітвора і слуги, зглядали ся на нього, сьміялись, шептали між собою, а він нїщо, лиш ждав.

Що його обходили тії шепти і сьміхи. За хвилю дістане письмо і ввійде до бурґу, тоді сьмій ся, цілий сьвіте — Починок пан.

В тій каменицї повідчинювали вікна і дивили ся на хлопа, що стояв як нежива істота. Показували на нього пальцями, дивили ся через скла, а він ждав.

— Злісні дїти кидали на нього кістками зі сливок, кульками з паперу, але він собі з того нїчого не робив, лиш ждав.

— Якась пустїйка-служниця виляла на нього горнятко води і сховала ся скоренько за вікно. Він лише оглянув ся, повільно стрїпав з себе воду і ждав. Вкінци підійшов до нього якийсь нїмчиско, чорний, годований, з ключами в руках і щось заговорив з криком. Але Починок кромі „га?" і „що?" не знав йому нїчого більше відповісти. Нїмчиско, видимо, гнївав ся. Бурмотїв, вимахував руками, а відтак щось показував на браму. Починок не розумів. Нїмчиско почав кричати на цїле подвірє, а відтак взяв Починка за плечі і випровадив на улицю. Починок оглянув ся, хотїв щось говорити, але вже було запізно. Перед ним улиця велика і оживлена дуже. Безнастанно їздять повози і вештають ся люди. Гамір такий, що аж в ухах лящить. Він притулив ся до муру і почав дальше ждати. Був певний того, що панок, його опікун, за хвилю надійде, принесе папір і пійдуть оба до бурґу, а тоді конець біди.

Але панок не приходив. Вже Починка ноги зболїли, вже сонце сховало ся за високі будівлї і лиш дахи та вежі горіли в його вечірнім промінню, а на улицю від камениць падали тїни чорні та немов на нїч клали ся на холодні плити, а панка все таки не було.

Починка вхопив страх. Що він тут сам пічне, посеред тих мурів незнаних, людий не своїх, в ніч темну? А тут довкола нього люди поставали і дивлять ся як на якого дивогляда. Зразу один ішов улицею і підсвистував, побачив його і пристанув. Подивив ся, відійшов крок, знов став і знов подивив ся. Починок хотї йому порадити, щоби дивив ся чортови в зуби — але дав спокій. За тим одним прийшов другий. Поставали оба, дивлять ся, говорять, показуючи на нього.

— Ігі, не виділи християнина — думає починок — бодай би їм заплющило, поганим.

До тих двох прилучило ся ще два і ще два, а там такого народу поставало, що страх; улицю цілу замкнули.

Один поперед другого пхаєть ся, щоби близше; пальцями торкають Починка за одежу.

Починкови стає соромно і маркотно. Що то на публїку його виставили, оглядають як малпу в клїтцї? Але ради нема, бити ся з ними не буде.

Просити годї, бо не розуміють, йти нема що, бо ануж панок з паперами надійде; не застане його і все пропало. Починок рішив ся ждати.

А тут тимчасом народу такого наставало як процесія. І пани і панї і кухарки і хлопцї уличники. Тільки в них діла, що вештати ся по містї і шукати за новинами. Раді, що найшли поживу.

При помочи кулаків та штурханців продирають ся крізь товпу та стають коло самого Починка.

Оглядають його зі всїх сторін, а відтак гейже кепкувати. Починок їх не розумів, бо лихе би там розуміло їх бесїду нехрещенну, але відай щось дуже сьмішне видумують, бо за кождим словом цїла товпа аж реве від сьміху. Бідний Починок не розуміє, з чого тут сьміятись. Хиба з його нещастя. Хиба з того, що панок забрав гроші і не вертає. Він і не сподіваєть ся, що його бідна одежа, його чоботи великі, мащені дехтем, його волосє сиве та патлате, його лице вистрашене, безрадне, що все то є предметом жартів, сьміхів та плитких, правдиво нїмецьких дотепів.

Дотепи ті дійшли до своєї висоти в хвилї, коли якийсь уличник, з кусником „смочка" в ротї, з капелюхом на бакер, підійшов до нещасливого хлопа і пальцем заїхав йому майже під сам ніс, добуваючи при тім зі свого горла такий звук, якого звичайно уживаємо до дражненя собаки.

Товпа заревіла з радости. Починок подав ся в зад перед пальцем і заслонив лице капелюхом.

— А джи-и-и! — шипів уличник, заохочений одобренєм товпи.

Але в тій хвилї знов стало ся чудо.

Якийсь молодий чоловік продер ся крізь товпу, глянув на Починка, на тих, що довкола нього стояли, а потім як не зачне їх ганьбити, то всї аж голови до долу поспускали.

Починок не розумів, але так йому здавало ся, що він їх ганьбить за тоє, що замісць поратувати старця, відпровадити його на поліцію, знущали ся над ним не знати за що. Тодї десь і поліцаї взялись і нуж розпитувати, що тут такого. Але молодий чоловік взяв Починка під свою опіку.

— Звідки ви? — запитав ся, та Починок не хотїв говорити, бо бояв ся знов якого підступу.

— Щож ви не розумієте мене? — питав ся у друге. — Хочете, щоби вас дальше штуркали, то не говоріть.

— Ой паноньку! — почав Починок. — І знаю і розумію, але тоті поганцї так мене застрашили, що до слова прийти не можу. Василь Починок зву ся. Родом з Рехтина. Батько мій Гринько сидів на тій самій хатї, що я і вживав то саме поле і дїд мій також. А вони тепер кажуть, що то не моє і хотять мене прогнати. Якось по Різдві, під вечір...

— Так ви о ґрунт процесуєтесь з двором — перебив йому пан — а тепер на авдієнцію прийшли. Правда?

— Таже так. Басістий порадив. Він тут у війску служив і на вартї в бурґу стояв. Він всїм добре радить.

— Такий видко мудрагель як ви. Закладайте капелюх і ходїть зі мною!

Але Починок не слухав і не йшов.

— Ходїть-же!...

— Не можна, паноньку. Нїяк не можна. З паперами прийде. На послуханє пійдемо.

— Та коли? Тепер, в вечір?

— Або я знаю. Так він казав.

— Хто такий той він?

— Та той, що грошї забрав і за письмом пійшов. Без письма, казав, не пустять.

— А богато забрав на тоє письмо?

— Таже богато. Мало що лишив.

— Будете його видіти як своє власне ухо. Дурний би був вертати. Щастє його, що трафив на дурного хлопа. Не маєте що чекати. Не дочекаєтесь певно. Хиба вас хто до решти обідре. Ходіть зі мною.

Починок все таки стояв.

— Ходіть же, бо вас поліцаї заберуть.

Зі страху перед поліцаями пійшов.

Чим дальше йшли, тим гірша розпука обгортала його. Надія лишила ся за ним, десь згублена, десь затрачена, така, що пійшла і не вертає.

Прийшли в мури старі і понурі. За хвилю їх обступили самі молоді „ксьондзи" і витали Починка, як не знати якого знатного гостя. Випитували його, з котрих сторін і що там чувати. Та на жаль, не довідали ся богато. Починок, понад свій ліс і понад Рехтин, мало що знав більше від питомців семинарії, котрі перебували у Відни, далеко від своєї вітчини. А всеж таки вони заняли ся щиро бідним хлопом. Примістили його у себе, нагодували і напоїли.

На другий день повели до бургу, але тамки сказали їм, що найяснїйшого монарха нема у Відни і що доперва за якийсь час поверне. Починок чекав в семинари, дякуючи з цїлого серця тим добрим людям, що його до себе притулили. Одно лишень непокоїло старого: донька і жінка. Вони навіть не знають, де він подів ся.

Так минуло більше ніж тиждень. Аж одного разу прийшла вістка, що найяснїйший монарх приїхав.

Починок врадував ся дуже. Деж-то, другий тиждень сидіти на чужій ласці і без роботи! Цілу ніч майже не спав старовина, дожидаючи рана.

Аж і ранок прийшов. Та волів не приходити!

Починкови сказали те, що мусїли.

З таким дїлом, як його, не допускаєть ся нїкого.

Бідний чоловік мало не зійшов з ума.

Ані розрада, ані потіха, ані щирі слова не помагали.

Надія, котрою він жив, завела його. Якби був молодшим, то засукав би руками, взяв би ся до праці і за кілька лїт може придбав би дещо. Як нї, то заробляв би хоч тілько, що на житє потреба. Але що робити старцеви немічному, у котрого нараз відберуть все: кришу над головою, нивку родючу, ба й віру у справедливість на сьвітї? Що....

Кілька днїв перележав Починок та завдяки заходам і доглядови добрих людий подужав.

Вони постарали ся о карту на желізницю, скинули ся по кілька нових на дорогу на випровадили на дворець.

Так вертав Починок може тимсамим возом, що приїхав і з тимсамим, з чим їхав. Та ні! Ще біднійший став він тепер. Послідну крихітку надії і віри відняли у бідного старця.

*

* *

Був осінний вечір, а осінь була пізна; без блисків сонця, без усьміхів завмираючої природи. Німа, тупа, бездушна. Лиш вітер вив, ревів, кидав собою, якби плакав за літом. На небі розтаборили ся хмари і росили дощем. Чорний, обдертий з листя ліс дрімав оповитий тугою. Туга висіла у воздусі, в шепоті сухого листя, в шумі гиляк. Туга була всюди.

Була вона і в серцю Починка, що саме тепер втомленими ногами наближав ся до рідної хати. Ще й яка туга! Як гадюка і як ніч чорна.

З яким лицем він стане перед ними і що скаже? Що? — Ходив шукати правди. І найшов. А но гайд, жінко, бери і ший дідівську торбу та йди поміж люди, а ти, дочко, за поводатора станеш... От яка правда! А як ні, то на порозі лягайте і стережіть тої хати як пси. Не дайте її, не пустіть ворога до неї!

А вітер вив і ліс шумів своєю вечірною тугою.

Рад був, що почув її, тую лісову музику. Колись колисала вона його, до сну; разом з тими деревами ріс, слухав їх бесіди чарівливої Та не до сну було йому теперки і не до мрій. Тут ходило о житє. Ходило о спосіб, як жити двоїм старим людям, що нараз остали без способу до життя. Остали з донькою, що не знає ні сьвіта, ні людий, що кромі ліса, неба над лісом, цьвітів і птахів в лісі, нікого не розуміє і ніхто її не розуміє.

Ішов, хитаючись як пяний, бо в ногах сили не стало. Від дерева до дерева снував ся, бо ніч робила ся чорна. Стежки, що власними видоптав ногами, не пізнавав, губив сліди власні.

— Що буде? Що буде? — питав ся його ліс, питав ся вітер, питала ся ніч чорна.

Най буде, що хоче, а за хвилю він стане між своїми, спічне на власній постели.

Остатками сил добрив на поляну. Ось і вона, як море пітьми, а за нею як чорний мур — сосновий ліс, а на нім як пляма ще чорнійша хата.

Та чомуж сьвітла не видно?...

Може гроший на нафту не мали. А деж ворота, чи його осліпило, чи памятъ відняло, де від подвіря ворота? Нема воріт, нема дверий від хати. Гей люди, де ви, що тут такого, чи Татари напали? Жінко, доню, де ви?

Тихо.

Впав до хати, по сінях руками мацав, постелї, скринї шукав — не найшов. Пригадав собі, що сірники в кишенї має; виняв, зачіркав, глянув.

Пустка. По земли гній, солома, мерва. Сам собі не вірив, протер рукою очи і ще раз глянув: гній, солома, мерва. Постояв хвилю, прийшов до себе, шукає. Всї кути порожні. Нігде нікого. Ще один сірник зачіркав і за піч глипнув.

В самім кутику, на якійсь шматинї, притулена до стіни, сидїла його донька. Крикнув — протерла очи. Припав до неї, за рамена вхопив і тряс як потопельником: Де мама, кажи, де мама!?

Дівчина вибалушила очи і белендїла незрозумілі слова: Мами нема. Померли. З двора парібки прийшли... Викинули нас... Ми не давали... Мамуню поховали, мене забрали в село, але я втїкла.

Відтрунув її, якби що винна була, потім до вікна кинув ся, до дверий, потім вернув і на серед хати як колода звалив ся...

Шум осінного вітру заглушив рев людського плачу.

Короткий, дикий, безсильний, встеклий плач...

Рано, як сонце встало і сьвіт побілило, пійшов Починок на цвинтар. Шептав молитву і шукав жінчиної могили.

Не трудно найти. Стояла сьвіжа, недринована, без хреста. Так, якби що сказати хотїла, або чогось ждала і тому не замкнула ся на віки. Кляк, потім хилив ся все низше і низше, аж припав, притулив ся до неї.

Лежав і говорив з небіжкою. Опрощеня просив. Жалував, що пійшов, а її лишив стару та хору. Навіть не сказав, куди йде, але була би не пустила, а він імав ся як потопаючий бритви. Не вдало ся. — Не винен... Радив, щоби лежала спокійно. О доньку подбає, поки зможе. А потім? Абож нема тілько всякого сотворіня бездомного і безприютного, буде й вона жила!

Так потїшав жінку, а сам був безутїшний.

Поки правував ся, ходив, їздив, поти жив, а нині?

Як тут жити нині?... Мимохіть глянув на струнку березу. А вона так, якби хилила ся до нього, нагиналась, до себе просила, словами

промовляла: Ходи. Одна хвилина муки, а там спокій. Бог простить. Не гай ся, ходи!...

Що, він? За яку кару, за яку провину? Най вішають ся другі, тоті, там, най вдавлять ся його кривдою.

І так, якби сам себе злякав ся, скочив на рівні ноги і не пійшов, а побіг до дому.

Тут нараз нова сила вступила в нього. Від ранка до ночи шнирив і шнирив, сокири з рук не попускав. Тесав, плїшив, збивав.

А ну най би йому хто дорогу заступив, побачив би!

Обоє з донькою повносили до хати лави, скриню, постїль, що порозкидана була геть далеко та понищена. Поладили, як годен було і зараз в хатї стало веселїйше. Лиш дверий і вікон не найшли. — Забрали розбійники з собою. Забрав би їм чорт розум і сумлїнє!

Тимчасом причіпив Починок якось дверцї з шіпчини, а вікно донька решетом старим заткала та онучами пообтулювала. Ніч заночували в хатї, як пани.

— Ще такого права не було, щоби чоловік власної хати кидав ся. Хиба мене вбєш, а по доброму не пущу. Не довго грозив, бо сон його знеміг. Але цїлу ніч воював на постели. Кричав, руками вимахував, грозив, що голову розчерепить на двоє. Над раном згадав дорогу до Відня і втих. „Нема права, нема правди", белендїв як дитина, потім знеможений якимсь страшним безсилєм заснув.

Але на рано знов прийшов до сили і до бути.

Давав облад хатї і грозив. Обоє з донькою викопували бульбу і носили до ями. Двигав аж плечі тріщали, і здавало ся йому, що то в лїсї сухе гілє тріщить. Тодї ставав і грізно дивив ся по доріжцї. „Най стрібує!"

Цїлий город перерили до чиста. Де яка бульба, бурак або морква — забрали. Наквасила донька борщ, насїкла капусту. Голоду не боять ся.

— А тепер, ґаздине, сиди і пильнуй хати, а я пійду на заробітки. Чейже добрі люди не відцурають ся мене. За дурно не хочу. Ще я зароблю.

Соромно було старому з цїпом ставати у чужій стодолї. Такий ґазда! Але ставав і бив; бив, якби то не сніп, а його біда лежала.

— Ще ви у Відни не забули цїпивном махати — казали хлопцї. — Ану на, добре його, раз, два, три, раз, два, три, луп, цуп, цуп!

Бив аж стодола драбанта скакала, аж сусїдські будинки стогнали, аж в дворі шиби дріжали.

Так бив. А як прийшло солому стрясати, то сідав і кашляв. Довго, довго.

— Ще-бисьте парібка завстидали, якби не кашіль — сьміяли ся хлопці і знов ставали в трійню і били аж в дворі чути було — луп, цуп, цуп, луп, цуп, цуп.

Так розжили ся на ново. Донька гадала, що з поворотом батька поверне і давне добро. А йому знов почала надія займати ся, як той слабонький, блудний огник у мрації, на болоню. А може, а може, а може... Не втерпів, пійшов до адвоката. Та замісць поради набрав ся ганьби. — Старий а дурний.

Чого йому до Відня? Поїхав, а тут його засудили в „контумації" і вже. Сам собі винен!

— Паноньку добрий, а хибаж я собі ворог? Таж тільки тягнуло ся тай тягнуло, всьо з мене витягнуло, гадав, що скорше скінчить ся.

— Ну, тай скінчилисьте. А тепер собі йдіть, бо я часу не маю. Не ви один на сьвіті.

Від порога завернув ся і спитав: То вже нема ніякої надії, нема ніякого ратунку?

А було в його голові тілько болю, тілько якоїсь страшної розпуки, що адвокат схилив голову і відповів несьміло: „Як маєте нові докази, то збирайте, а тимчасом не вступайте ся з хати".

Був вдячний і за те.

Минуло кілька неділь. Прийшов і Михайло. Не прийшов, а приїхав на білім кони. Прийшла зима. Привела з собою мороз і сніг, короткі дни, а довгі ночи, молодим танці і вечерниці, а старим кольки і кашіль.

Лежить Починок і дивить ся то на вікна, то на двері. Двері від овечого хлівця і вузкі і короткі, а вікно, сьміх людям сказати. Аж його нема. Так би встав, так би обладив, та нема ані гроший, ні сили. Лежить і згаду колишні часи і колишних людий. І помагав їм і годив, а вони забули про нього, бокують, як від зарази. Кождий про себе дбає, двора боїть ся. Хворосту не дістане. А ти старий сконай, заковязни, най тебе сніги засиплять, най тебе зьвірі зідять, що то кого обходить? Добре тобі так! Було не вганяти ся в право, було не міряти ся з паном, ти-ж не дитина.

Згадує — коли чує — гамір. На лісовій дорозі чути хрупіт чобіт, бренькіт пил і далеку розмову. Могли то бути рубачі, могли люди їхати по стоси, і не знати чого той гамір затрівожив старого.

Притулив ухо до віконця і слухає. Голоси йдуть, все близше і близше. Вже минули стару дуплаву липу, вже порівнали ся з городом,

вже настигають до хати. За хвилю будуть близь вікна. — І очи старого вилізли зпід густих бровів та сіли наверха. Ждали. За хвилю справді щось майнуло, одна бараняча шапка, друга, трета. Хотів вставати, замикати двері, хотів класти ся на порозі, не пускати, а потім лиш обернув ся до стіни і ждав.

Чув, як увійшли в сіни, як говорили щось, радили, як називали його борсуком, хріном спорохнілим, як вкінци кашляючи всунули ся до хати.

Починок ждав — най буде, що хоче.

А вони якби не знали, що робити, посідали. Повиймали тютюн і позакурювали люльки.

— Спить.

— Вдає.

— А може вмер.

— Підкури його, Микито — то встане.

— Гей, дїду. А вставайте но. Вже сонце май-май підігнало, а ви спите. Час полуднувати!

Бесїдам не було кінця. Жартами хотїли всьмілити себе до поганої роботи.

— Ну, хлопцї, годї ждати. Берім його з лавою тай тащім!

Приступили до лави і хотїли брати. Але старий підвів ся і дивлячись на них встеклими очима, просив:

— Люди добрі! Лишіть мене! Дайте, най сконаю! Що я вам завинив, люди!

— Ми слуги панські — відповіли вони йому. — Наша річ слухати. Казали зруйнувати хату, так зруйнуємо. Наше дїло служба!

І вже піднесли його і пустили ся нести.

— Лишіть, кажу! Тікайте з моєї хати! Я тут пан!

Зсунув ся з лави і з сокирою стояв в кутї.

Але вони кинули на нього його власний кожух, а потім міх з соломою з постелї, а потім веретами закидали його і знеможеного, як дитину в повитку винесли з хати.

Далеко в лїсї, на окопї положили старого.

Звідси дивив ся, як руйнували хату. Чув, як тріщали крокви, видїв, як валили ся стїни, як летїли сніпки на лїс, як потім дерева захитались і падали на себе з пекольним лоскотом і гуком. Весь лїс завалив ся на одну велику, височезну стирту і поховав під собою і його і двір і весь сьвіт...

Коли збудив ся, чув, що якось йому в голові неясно.

Так як би там хто вітру надув, або пороху насипав.

На силу хотів усї кутики перетрясти та відсьвіжити памятъ, але не міг.

Аж як на хату глянув — зрозумів всьо.

Патик на патику не остав ся. Лиш комин розвалений сторчав, лиш солому зі стріхи розносив вітер, лиш глина, вапно і дерево валяло ся безладно. А небо, як би затерти хотїло той гидкий злочин, пустило в ночи снїг і припорошило то всьо, зарівнало білою, холодною мукою.

Глянув і брови підлїзли в гору, очи розтворили ся широко, як би вискочити хотїли, а біле, розкуйовдане волосє насторошилось і шпильками впивало ся в мозок. Кождий волосок колов його з окрема. Блискавками пекучими лїтали спомини вчерашної днини по всїх закутинах мозку, гонили, шпигали, кололи. А потім збігли ся разом, счіпили ся і бухнули об череп — раз, другий, третий.

Схопив ся за голову руками і упав горілиць на землю. Донька обтулювала його лахами старими і змітала снїг з його одежі, з лиця і з волося...

Коло полудня підвів ся і став. Всї кости позгинали ся в суставах, а лице поморщилось в безчисленні морщини. Виглядав як грушка, що довго, довго не хотїла попустити ся в гилї, аж таки її мороз зварив, а вітер стряс на землю.

І тепер вона покотить ся ще крихту і стане — на віки зупинить ся.

Не кажучи нїчого, вигребував зпід снїгу крокви та латє, зносив сніпки розвіяні по поли.

Дрімав, заточував ся, падав, падав, але роботи не попустив. Потім донцї казав снїг промести і на тім місци, де колись була сьвітлиця, звели буду, таку як садівники по садах ставлять, або вартівники нічні.

Пообкладали соломою та мервами і попідпирали дручками. Останками сил будував ту нову хату і не знав, як і на що її ставить. Одно лиш тямив „не дати" і та одна тямка була для нього всїм.

Як ніч запала, буда стояла готова. Надлетїв вітер, побачив її і хотїв рознести. Розігнав ся раз, другий, затріщала слабонька будівля, затремтїв її будівничий. Але вітер пожалував його. Лиш засьміяв ся дико, захихотїв та побіг в лїс ломити дуби.

Потім донька якусь постелю зробила і положила старого. Лежав і тупо глядїв перед себе. В жилах раз мав огонь, раз лїд. То морозило його, то знов в огонь кидало. А в голові все шум і шум. Щось там перевертаєтъ ся, бурить ся, бушує. Жаль, біль, злістъ і розпука счіпи-

ли ся разом в один гадючий клубок. А розвязати його, розмотати — не годен. Ого! Пропало... Лиш та одна гадка „не дати" та одна ціпить йому в мозку, як цьвях. „Не дати" шипить спеченими устами, шипить так довго, аж увесь сьвіт сїріє, тоне, гине і лиш одно „не дати" горить у ньому кривавими огнями, реве пекольним ревом.

Втім — щось спалахнуло. Побачив стїни шатра і видів, як крізь двері вливав ся сьвіт. В шатрі зробило ся ясно. Та ясність облила і його і вдерла ся очима до мозку. Ось то не буда нужденна як для собаки, а хата, господарська хата.

В нїй жінка пильна, роботяща і двоє дїтий.

Донька тиха, спокійна, як лїсова квітка, син жвавий як сернюк. В стайни худібка, в поли збіже золотом переливаєть ся до сонця.

То його хата, худібка, збіже, родина, його житє...

Житє важке, робуче, невгомонне. Але житє...

Аж тут велика, яструбина рука, близкуча від золота і дорогих камінїв, всуваєть ся у його хату і затискає свої острі кігтї.

Він не дає, боронить ся, благає, просить, всї сили добрі на поміч взиває — не помагає.

Вступити ся не хоче. Де правда, люди, де правда? І він сїдає на чорну потвору і гонить в сьвіт шукати тої правди! А яструбина рука загортає у свої шпони його добро, його житє... Не дати, не дати, не дати! — кричить і кидає собою. І знов шум і знов гамір і знов біль, злість і розпука вють ся у його мозку як гадючий клубок і палять його і смажать і мішають. А потім дують на нього подувом ледяного вітру і морозять у лїд мутний і сірий.

Перед будою горить огонь. Біля нього клячить донька і молить ся. На мрачнім небі виринають зорі, мерехтять і никнуть. З села доходить далекий, глухий гамір. Деколи завиє собака, запіє когут, заблеє вівця і знов тихо.

Лиш огонь палахкотить непевно і топить снїг довкола себе і зорі мерехтять на небі.

Втім якийсь гамір в лїсї. Рушають ся гиляки, дерева нагинають ся до себе.

Зразу злегка, полегоньки, якби щось шептали між собою, потім бють ся галузями, махають ними, як руками, вють ся, стогнуть, виють.

Підвів ся, кости запекли, заболїли, спер ся на руках і слухав. Руки дріжать, голова хитаєть ся з боку на бік, по жилах іде мороз і лїд...

— Так — то вони... Ідуть дорогою з села в лїс...

То не вітер котить листєм і снігом... то вони. Не дерева то гилями хитають, лиш вони вимахують руками і грозять, що викурять старого борсука з його ями, а доньку заберуть на фільварок...

Чого вони хочуть, що він їм винен? Боже великий, послідний берліг ідуть забирати від нього!...

А він не дасть, най стрібують, не дасть!...

В голові гадючий клубок котить ся все скорше і скорше, в жилах огонь мішаєть ся з ледом і скверчить, скверчить, перед очима блискавки літають і червоні платки і золоті птахи.

Запер ся ногами, затріщали колїна — встав.

Очи впер у стовп, руки зняв в гору і якби цїлим тїлом грянути хотїв на ворога — так ішов. Ступив крок, другий, захитав ся, земля закрутила ся під ногами і тарахнув головою в землю.

— Не дати, не дати! — ревів на всю буду.

Донька припала до нього і трусила його.

— Тату, тату, що вам! Я зараз, сьвітла!

— Не тра, най очима сьвітять. Подай сокиру.

Скорше, скорше, я не дам, не дам, не дам!

Донька кинула ся відчиняти приставлені ворота.

Трунула і показало ся зимове, сіре небо. В будї стало яснїйше.

— Ось вони! На — рубайте мене, тнїть, а я не дам. Бо то моє, моє, моїське, — не дам.

І зарив ся худими пальцями у землю і затискаючи зуби, аж кров і піна заступила, сичав — не — дам!

Не-д-а-а-м! захарчав і замовк.

Донька принесла води і силувала ся влити в сині, заціплені губи.

Знадвору доходив голос вітру і сумний та сумний шум дерев.

НОВІ КНИЖКИ!

ДО НАБУТЯ В КНИГАРНИ „СВОБОДИ":

1)	Гетьман Мазепа	25
2)	Людоїди	25
3)	Вільний чоловік	40
4)	Історія України Руси	40
5)	Розбійник Кармелюк в IV. частях	$1.60
6)	Козацька пімста	30
7)	Про полові справи	30
8)	Українсько-англійський словар	2.00
9)	Народні казки Вол. Гнатюка	1.00
10)	Вибір поезій Ів. Франка...	35
11)	Оповіданє з військового житя і инші	15
12)	Починок	15

Замовленя посилати на адресу:

„S V O B O D A",

83 Grand Street, Jersey City, N. J.